

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті зроблено аналіз загальних тенденцій змін професійної ідентичності шляхом порівняння показників прийняття себе як професіонала в студентів – майбутніх вчителів початкових класів у період навчання у виші, та показників прийняття себе як професіонала у вчителів, які вже працюють у школі.

Ключові слова: ідентифікація, самооцінка, професійна ідентичність, професійна самоізоляція, професійне самовизначення, самоідентичність.

Kolechko O. Development of professional students' identity as future primary school teachers. *The article provides an analysis of general trends in the matters of professional identity by way of comparing the perception of oneself as a professional by students. It compares the indicators of perceiving oneself as a professional by future primary school teachers, as well as teachers who are already working in the given sphere.*

Key words: identification, self-esteem, professional identity, professional isolation, professional self-determination, identity.

Зміни, які відбуваються в освітній галузі України, супроводжуються появою нових вимог до професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів. Особливу увагу слід приділяти формуванню його професійної ідентичності, яка є одним з провідних критеріїв становлення професіонала та виступає передумовою успішності професійної діяльності.

Саме тому надзвичайно актуальне вивчення психологами запитів щодо розвитку ідентифікаційних характеристик, до складу яких, на думку С. Максименка, включене «прийняття професії студентами з метою оптимальної їх адаптації до подальшої професійної діяльності» [10, 54]. Проблему підготовки фахівців-педагогів у період навчання у виші розкривають такі дослідники, як: І. Бех (професійно-педагогічна культура) [1]; Т. Вівчарик (педагогічна творчість); О. Кононко (педагогічна обдарованість); Г. Балл, В. Кан-Калік, (особистісний і професійний розвиток педагога) [2]; виокремлені такі компоненти підготовки педагогів, як професійне самовизначення (Ж. Вірна), професійна свідомість (Л. Долинська) [3], професійне піз-

нання і мислення (О. Іванашко), професійна ідентифікація (С. Максименко, В. Семиченко) [10]. Більшість авторів стрижнем професійної підготовленості педагога вважають його прагнення до ідентифікації. Але сьогодні недостатньо розкритими залишаються питання закономірностей становлення професійної ідентичності на різних етапах професійного навчання; системи критеріїв та показників рівнів розвитку вказаного феномена; побудови типології професійної ідентичності майбутніх учителів початкових класів. Тому проблема професійної ідентичності на етапі навчання студентів у ВНЗ залишається актуальною.

Незважаючи на підвищення наукового зацікавлення проблемою професійної ідентичності, вона фрагментарно розкрита стосовно початкового етапу оволодіння професією вчителя молодших класів у виші; відсутні узагальнені, інтегративні, концептуальні її дослідження.

Метою нашої роботи є опис загальних тенденцій змін професійної ідентичності, аналіз рівня, індивідуальних особливостей й адекватності професійної самооцінки у студентів — майбутніх вчителів початкових класів.

Дослідження проводилось зі студентами 1-го, 3-го та 5-го курсу Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника та вчителів початкових класів (з досвідом роботи до п'яти років). Вибірка становила – 132 студенти, з них: I курсу – 45 студентів III курсу – 47, V курсу – 40 студентів, а також 30 вчителів початкових класів (з досвідом роботи до п'яти років).

Важливу роль на формування самоідентичності студента відіграє його самооцінка, відзначає В. Ф. Сафін. Він визначає самооцінку як один із двох механізмів самовизначення, що включає й професійне самовизначення. Як другий механізм він називає процес «ідентифікації-персоніфікації».

У проведених раніше емпіричних дослідженнях був виявлений взаємозв'язок самоідентичності студента і його самооцінки в такий спосіб: високий і середній рівень професійної самооцінки позитивно впливає на формування таких компонентів професійно-педагогічної спрямованості особистості як «ставлення до себе як до вчителя», «позитивне ставлення до предмета». І навпаки, низький рівень професійної самооцінки перешкоджає їхньому формуванню. І якщо більшість студентів не має досвіду професійно-педагогічної діяльності, то формування професійно-педагогічної самоідентичності стає можливим у процесі виконання професійно-педагогічної діяльності під час педпрактики.

Аналізуючи результати середніх показників по курсах що вивчаємо за методикою Будассі, ми відзначили такі тенденції: найбільш високий показник професійної самооцінки спостерігається у 2 семестрі ($x=0,54$). Найнижчий показник – у 9 семестрі ($x=0,36$) Середній рівень професійної самооцінки у студентів всієї обстеженої вибірки (представники 3 курсів) становить 0,45, що говорить про адекватну професійну самооцінку.

Перевірка вірогідності розходжень середніх значень показників здійснювалася непараметричним методом обробки даних Манна – Уїтні, U-тестом.

Значимими є розходження ($p<0,05$) між середніми показниками 2 й 6 семестрів, де у 2 семестрі рівень професійної самооцінки вищий рівня професійної самооцінки студентів 6 семестру. Це говорить про те, що студенти 3 курсу за вказаними параметром професійної ідентичності перебувають у певній кризі, що швидше за все пов'язано з нереалізованістю професійних домагань, з тим, що студенти бачать необхідність у професійних знаннях, але поки їх не мають у силу інших цілей, які були поставлені ними на 1 курсі. На цьому ж етапі професіоналізації цілі мають більше професійний характер і мають більш професійну спрямованість.

Таблиця 1

Професійна самооцінка студентів майбутніх вчителів початкових класів за тестом Будассі (середньостатистичний профіль)

	1 курс			3 курс			5 курс		
	X	Q	Кв	X	Q	Кв	X	Q	Кв
ПС	0,45	0,25	55,02	0,36	0,27	75,29	0,44	0,16	37,77
ПК	0,17	0,16	73,8	0,11	0,15	135	0,10	0,11	96,93

ПС – професійна самооцінка,
ПК – професійна критичність.

Значимим показником за методикою Будассі є показник професійної критичності як один з чинників професійної самооцінки (Таблиця 1). Даний показник у 6 семестрі ($x=0,11$) у порівнянні з 2 семестром ($x=0,17$) зменшується ($p=0.003$), а в 10 семестрі він знову зменшується ($x=0,10$) ($p=0,045$). Тобто, студенти 1 і 3 курсів мають більше адекватну професійну критичність, ніж студенти 5 курсу.

Отже, можна відзначити що студенти, які навчаються у 6 семестрі, значно нижче сприймають себе як професіонала, ніж студенти у 10 семестрі. Ця тенденція свідчить про наявність кризи ідентичності на 3 курсі навчання студента у ВНЗ за параметрами прийняття себе як професіонала, виявленого за методикою Будассі.

Результати методики Дембо-Рубінштейна, що діагностує такий параметр професійної ідентичності як прийняття себе як професіонала, показують (Таблиця 2, Таблиця 3)

1. Динаміка професійної цілеспрямованості студентів має такий вигляд: з 2 по 5 семестр спостерігається значне зменшення за цією якістю ($p=0,026$), до 10 семестру розходження між 5 і 10 семестром зростає, у 10 семестрі цей показник вищий ($p=0,005$; $p=0,033$).

2. У 6 семестрі для професіонала зменшується пріоритет, на думку студентів, таких якостей, як: тактовність, працьовитість, гуманність, організованість у порівнянні зі студентами 9 семестру. Розходження з цих якостей у професіоналів відзначається між студентами 2 і 6 семестрів. Студенти-першокурсники ці якості відносять у статус професійно важливих.

3. Такі якості професіонала, як креативність і цілеспрямованість, на думку студентів 3 курсу, представлені значно в меншому ступені в порівнянні зі студентами 1 курсу ($p=0,03$; $p=0,02$).

4. Показник оцінки професіонала виявляє основні тенденції пріоритету окремих якостей у професіонала, на думку студентів всіх курсів. Так, з якості «Наполегливий» найвищий бал є у студентів 3 курсу ($x=1,06$), найнижчий – 5 курсу ($x=0,73$). З якості «Розумний» найвищий бал також спостерігається в студентів 3 курсу ($x=0,99$), найнижчий – 1 курсу ($x=0,59$). З якості «Цілеспрямований» найвищий бал визначається студентами 3 курсу ($x=1,06$), найнижчий – 5 курсу ($x=0,73$). З якості «Креативний» найвищий показник у студентів 5 курсу ($x=1,57$), найнижчий – на 1 курсі ($x=0,73$). На думку студентів 3 курсу, така якість як «відповідальність» дуже важлива для професіонала ($x=0,94$), найнижчий бал з цього показника в студентів 5 курсу ($x=0,48$). З якості «Зацікавлений» найвищий бал визначається студентами 5 курсу ($x=1,09$), найнижчий – на 1 курсі ($x=0,8$). З якості «Компетентний» найвищий показник у студентів 3 курсу ($x=1,05$), найнижчий – на 1 курсі ($x=0,7$). З якості «Тактовний» найвищий бал також спостерігається в студентів 3 курсу ($x=1,32$), найнижчий – на 1 курсі ($x=0,79$). На думку студентів 3 курсу, така якість як «Працьовитий» дуже важлива для професіонала ($x=1,13$), найнижчий бал з даного показника в студентів I курсу ($x=0,79$). З якості «Гуманний» найвищий бал також спостерігається в студентів 3 курсу ($x=1,69$), найнижчий – на 1 курсі ($x=0,9$). По якості «Організо-

ваний» найвищий показник у студентів 3 курсу ($x=1,14$), найнижчий на 5 курсі ($x=0,7$). З таких якостей як наполегливий, розумний, цілеспрямований, компетентний, тактовний, працьовитий, гуманний, організований спостерігається в оцінці професіонала студентами зниження у 2 семестрі й різкий підйом цих же якостей у 6 семестрі, що свідчить про переоцінку професії як такої.

5. Показник оцінки себе як професіонала виявляє тенденцію пріоритету окремих професійних якостей для самих студентів всіх курсів. Так, з якості «Наполегливий» найвищий бал визначається в студентів 5 курсу ($x=2,32$), найнижчий – на 1 курсі ($x=1,58$). З якості «Розумний» найвищий бал також спостерігається в студентів 5 курсу ($x=1,87$) найнижчий – на 3 курсі ($x=1,3$). З якості «Цілеспрямований» найвищий бал визначається студентами 5 курсу ($x=1,87$), найнижчий – на 1 курсі ($x=0,98$). З якості «Креативний» найвищий показник у студентів 1 курсу ($x=2,05$), найнижчий – в студентів 3 курсу ($x=1,27$). На думку студентів 1 курсу, така якість як «відповідальність» переважає в них ($x=1,71$), найнижчий бал з цього показника в студентів 5 курсу ($x=1,25$). З якості «Зацікавлений» найвищий бал визначається в студентів 5 курсу ($x=1,68$), найнижчий – на 1 курсі ($x=1,35$). З якості «Компетентний» найвищий показник у студентів 3 курсу ($x=2,07$), найнижчий – в студентів 1 курсу ($x=1,57$). З якості «Тактовний» найвищий бал також спостерігається в студентів 3 курсу ($x=1,69$), найнижчий – на 5 курсі ($x=1,47$). На думку студентів 1 курсу, така якість як «працьовитий» у них виражено досить сильно ($x=1,85$), найнижчий бал з цього показника в студентів 3 курсу ($x=1,47$). З якості «Гуманний» найвищий бал також спостерігається в студентів 1 курсу ($x=1,55$), найнижчий – на 3 курсі ($x=1,16$). З якості «Організований» найвищий показник у студентів 5 курсу ($x=2,07$), найнижчий – на 1 курсі ($x=1,39$). З таких якостей як «наполегливий, розумний, цілеспрямований, зацікавлений, організований» спостерігається збільшення в оцінці себе як професіонала студентами 5 курсу. Низький рівень розвитку таких якостей як «наполегливість, цілеспрямованість, креативність, компетентність визначають в себе студенти 1 року навчання у ВНЗ. Студенти 3 курсу виділяють у себе низький рівень розвитку наступних професійних якостей: розум, тактовність, працьовитість, гуманність.

Вчителі початкових класів з досвідом роботи до 5 років найвище оцінюють такі характеристики, як «відповідальний» ($x=2,7$), «працьовитий» ($x=2,4$), «гуманний» ($x=2,7$). Нижчий бал розвитку таких якостей «розумний» ($x=2,1$) як «креативний» ($x=2,07$) та «зацікавлений» ($x=2,2$) свідчить про об'єктивні умови роботи вчителя початкових класів та більш поетичне ставлення до результатів своєї професійної діяльності.

Таблиця 2

Показники оцінки професіонала студентами – майбутніми вчителями початкових класів та вчителів початкових класів з досвідом роботи більше п'яти років по Дембо-Рубінштейна (середньостатистичний профіль)

	2 семестр	6 семестр	10 семестр	Вчителі
Наполегливий	2,24	1,94	2,27	2,30
Розумний	2,33	2,01	2,33	2,10
Цілеспрямований	2,37	2,08	2,32	2,38
Креативний	2,07	1,89	1,43	2,07
Відповідальний	2,39	2,06	2,52	2,70
Зацікавлений	1,97	2,П	1,91	2,20
Компетентний	2,07	1,95	2,03	2,30
Тактовний	2,05	1,68	2,12	2,21
Працьовитий	2,21	1,87	2,31	2,42
Гуманний	1,63	1,31	1,86	2,71
Організований	2,10	1,86	2,30	2,37

Таблиця 3

Показник прийняття себе як професіонала студентами – майбутніми вчителями початкових класів та вчителів початкових класів з досвідом роботи більше п'яти років Дембо-Рубінштейна(середньостатистичний профіль).

	2 семестр	6 семестр	10 семестр	Вчителі
Наполегливий	Я	Я	Я	Я
Розумний	1,61	1,20	0,70	1,02
Цілеспрямований	0,96	1,70	1,10	1,75
Креативний	1,19	1,79	1,10	2,04
Відповідальний	1,35	1,33	1,44	1,75
Зацікавлений	0,95	1,46	1,70	2,01

Компетентний	1,53	1,35	1,30	2,07
Тактовний	1,65	1,41	1,40	1,74
Працьовитий	1,25	1,53	1,50	2,2
Гуманний	1,43	1,53	1,30	2,3
Організований	1,15	1,84	1,70	1,95

Велике розходження (критерій Вілконсона) за методикою Дембо-Рубінштейна між позицією «Я як професіонал тепер» і «ідеалом професіонала» визначається на всіх курсах і з багатьох позицій, тому ми проаналізуємо позиції, що мають низький рівень розходжень, які є виключенням із загальної тенденції.

У 2 семестрі така якість професіонала як «гуманний» різниться з такими якостями – «Я як професіонал тепер» як організований, відповідальний, зацікавлений.

У 4 семестрі виділяється якість цілеспрямований у позиції «Я як професіонал тепер», найменше різниться з такими позиціями в професіонала як наполегливий, відповідальний, компетентний, працьовитий, гуманний, організований.

У 6 семестрі якість гуманний у позиції «Я як професіонал тепер», найменше розходиться з такими позиціями з ідеалом професіонала як наполегливий, розумний, креативний, відповідальний, зацікавлений, компетентний, тактовний, працьовитий, гуманний, організований. Аналогічні позиції займають такі якості як цілеспрямований, розумний, тактовний, працьовитий. Я як професіонал зараз, вони різняться із професіоналом. У 6 семестрі відзначається тенденція до збільшення кількості якостей, що мають низький рівень розходжень між позиціями «Я як професіонал тепер» і «ідеалом професіонала», тобто спостерігається деяка близькість між двома цими позиціями. Отже, ми можемо говорити про процес професійної ідентифікації студентів 3 курсу (6 семестр).

У 10 семестрі відзначаються якості в позиції «Я як професіонал тепер», з якими виявилися незначні розходження з усіма іншими якостями в «ідеальному професіоналі». Такими якостями є: креативний і гуманний, тобто з даними якостями спостерігається в студентів-п'ятикурсників ідентифікація «Я тепер» із професіоналом «Я ідеальний професіонал».

У 2 семестрі близькість між позиціями «Я тепер» і «ідеалом професіонала» відзначається за якістю цілеспрямований; у 6 семестрі – гуманний, цілеспрямований, тактовний, працьовитий; у 10 семестрі ідентифі-

кація спостерігається по якостях креативний і гуманний. Спостерігаємо наступну тенденцію: починаючи з 5 семестру, йде зміна ідентичності з навчально-академічної на навчально-професійну, студент до якості цілеспрямований додає й такі як гуманний, працьовитий.

Отже, можна відзначити, що на 3 і на 5 курсі спостерігається процес ідентифікації, який проявляється у тому, що у студентів 6 і 10 семестрів найбільше близько розташовані позиції «Я як професіонал тепер» і «ідеал професіонала», що свідчить про те, що прийнята суб'єктом близькості між ідеальною й реальною Я-концепціями є підставою для знаходження почуття професійної ідентичності й підставою для її наступного розвитку, у 6 семестрі ми можемо говорити про навчально-професійну ідентичність, у 10 семестрі закладається професійна ідентичність.

Кореляція між методиками Будассі й Дембо-Рубінштейна відзначається наступним чином (Ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена, $p < 0,05$)

На 1 курсі: чим вище професійна самооцінка в студентів, тим менше представлена працьовитість. Чим вище професійна критичність, тим менше представлена гуманність.

На 3 курсі: чим вище професійна критичність студентів, тим яскравіше представлена наполегливість, розум, цілеспрямованість, креативність, відповідальність, працьовитість, організованість. Чим вище професійна самооцінка, тим нижче зацікавленість.

На 5 курсі: кореляції не спостерігаються.

Загальні тенденції зміни ІІІ за параметрами прийняття себе як професіонала в майбутніх педагогів у період навчання у вузі полягають у наступному: спостерігається зниження прийняття себе як професіонала студентами з 2 семестру по 6, в 10 семестрі спостерігається тенденція до його збільшення». У період з 5 по 6 семестр спостерігається значне зниження прийняття себе як професіонала студентами, що свідчить про наявність кризового періоду з цього параметру професійної ідентичності, що, швидше за все, пов'язаний з нереалізованістю професійних домагань» з тим, що студенти бачать необхідність у професійних знаннях, але поки їх не мають у силу інших цілей, які були поставлені ними на 1 курсі. На даному ж етапі професіоналізації цілі мають більш професійний характер і більш професійну спрямованість, У 5 семестрі близькість між позиціями «Я тепер» і ідеалом професіонала відзначається з якості цілеспрямований; на 6 семестрі – гуманний, цілеспрямований, тактовний, працьовитий. Виявилася наступна тенденція: починаючи з 5 семестру, йде зміна ідентичності з навчально-академічної на навчально-професійну, студент до якості цілеспрямований додає й такі як гуманний,

працьовитий, тактовний. Тобто, ця криза ідентичності є підставою для наступного розвитку професійної ідентичності. В навчально-професійній ідентичності, з 5 по 9 семестр відзначається перехід від навчально-академічної ідентичності до навчально-професійної.

На 10 семестрі криза ідентичності проявляється більше на якісному рівні, де процес ідентифікація спостерігається максимально по якостях креативний і гуманний.

Отже, можна відзначити, що з 5–9 і в 10 семестрі у студентів – майбутніх вчителів початкових класів спостерігається процес ідентифікації, який проявляється в тому, що в студентів 6 і 10 семестрів найбільше виражена позиція «Я» як професіонал зараз і ідеал професіонала, це – свідчить про те, що прийнята суб'єктом близькість між ідеальною й реальною Я-концепціями є підставою для знаходження почуття професійної ідентичності й підставою для її наступного розвитку, з 5–9 семестру ми можемо говорити про навчально-професійну ідентичність, а в 10 семестрі закладається професійна ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 52–56.
2. Балл Г. А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г. А. Балл. – Киев-Донецк : «Ровесник», 1993. – 32 с.
3. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : дис. доктора психол. наук : 19.00.01 / Жанна Петрівна Вірна. – Луцьк, 2004. – 437 с.
4. Ермолаева Е.П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е.П. Ермолаева // Психологическое обозрение. – М., 1998. – № 2. – С. 34–39.
5. Заброцький М.М. Комунікативна компетентність учителя : сутність і шляхи формування / М. М. Заброцький, С. Д. Максименко. – Київ-Житомир : Волинь, 2000. – 32 с.
6. Зязюн І. А. Сучасні технології професійної підготовки особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Персонал. – 2000. – № 5. – С. 7–14.
7. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : ИПП ; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 400 с.
8. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2007. – 302 с.
9. Кон И.С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
10. Максименко С. Д. Професійне становлення молодого вчителя / С. Д. Максименко, Т. Д. Щербан. – Ужгород : Закарпаття, 1998. – 106 с.
11. Поваренков Ю. П. Психология становления профессионала : [учеб. пособие] / Ю.П. Поваренков. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2000. – 214 с.